

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 879-913

İlimler Tasnifi ve Tarihi Açısından Taşköprülüzâde'ye Göre Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlimleri

Fiqh and Usûl Al-Fiqh According to Tashkoprîzâda in Terms of Classification and History of Sciences

Sümeyye ONUK DEMİRCİ

Dr. Öğr. Üyesi, Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

İslam Hukuku ABD,

Assist. Prof., Yalova University, Faculty of Islamic Sciences,

Department of Islamic Law

sumeyye.onuk@yalova.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3278-2284

DOI: 10.47424/tasavvur.1161248

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Onuk Demirci, Sümeyye. “İlimler Tasnifi ve Tarihi Açısından Taşköprülüzâde'ye Göre Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlimleri”. *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 879-913. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1161248>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdağ, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Tercüme faaliyetleriyle birlikte ilimler tasnifine dair eserlerle karşılaşan İslam âlimleri, ilimleri çeşitli açılardan tasnife tabi tutarak kendi tasnif geleneklerini oluşturmuşlardır. Akıl ve vahiy arasındaki irtibatı dikkate alarak ilimleri konumlandıran, ilimler arasındaki hiyerarşiye ve ilişkiye işaret eden bu tasnifler yaslandıkları ilim anlayışını da yansıtmaktadır. Bu bağlamda bir tarafta İslam filozoflarının bir tarafta İslam âlimlerinin ortaya koyduğu temelde iki farklı tasnif geleneğinden söz edilebilir. 16. yy. Osmanlı âlimlerinden Taşköprülüzâde (v. 958/1561) bu noktada her iki gelenekten de yararlanarak kendisinden sonrayı etkileyen orijinal bir ilimler tasnifi sunmuştur. İlimler tasnifini aynı zamanda bir ilim dalı olarak da gören Taşköprülüzâde, başta Miftâhu's-saâde isimli eseri olmak üzere bu alanda dört kıymetli eser telif etmiştir. Bu eserler ilimler tasnifinin yanı sıra ilimler tarihine dair de zengin malumat içermektedir. Fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerini şer'î ilimlerin bir alt dalı olarak zikreden Taşköprülüzâde, önemli âlimleri ve eserlerini merkeze alarak bu ilimlerle ilgili hem tarihi hem de güncel bilgiler vermektedir. Kendisi de Hanefî mezhebine bağlı olan ve Hanefî mezhebini en faziletli mezhep olarak gören Taşköprülüzâde fıkıh bölümünü Hanefî mezhebini merkeze alarak işlemiştir. Taşköprülüzâde'nin Hanefî fıkının tarihi sürecini ele aldığı kısmı Mevlânâ Celâleddin Konevî (v. 672/1273) ve Şeyh Bedreddin Simâvî (v. 823/1420) gibi tasavvûfî yönüyle öne çıkan iki büyük âlimle tamamlaması dikkat çeken hususlardan biri olup etkilendiği tasavvufî muhiti ve tasavvufî-fıkıh ilişkisine yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. İlimler tarihi açısından Taşköprülüzâde'nin eserlerini öne çıkaran bir diğer husus da dönemindeki ve muhitindeki müfredata atıfta bulunarak meşhur ve makbul eserleri zikretmesidir. Taşköprülüzâde böylece ilimler tasnifini tarihi, hiyerarşisi ve müfredatıyla bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fıkıh Usûlü, İlimler Tasnifi, Taşköprülüzâde, Miftâhu's-saâde.

Abstract

Islamic scholars, who encountered works on the classification of sciences together with their translation activities, formed their own classification traditions by classifying the sciences from different perspective. These classifica-

tions, which position the sciences by considering the connection between reason and revelation, and pointing to the hierarchy and relationship between the sciences, also reflect the understanding of science on which they are based. In this context, we can talk about two different classification traditions put forward by Islamic philosophers on the one hand and Islamic scholars on the other. At this point, Tashkoprīzāda (d. 958/1561), one of the 16th century Ottoman scholars, created an original classification of sciences that influenced the future by benefiting from both traditions. Tashkoprīzāda, who sees the classification of sciences as a branch of science at the same time, has written four valuable books in this field, especially his book called *Miftāhu's-sa'āda*. These works contain rich information about the history of sciences as well as the classification of sciences. He determined the sciences of *fiqh* and *uṣūl al-fiqh* as a sub-branch of *shar'ī* sciences and gave both historical and current information about these sciences by focusing on the works of influential scholars. Tashkoprīzāda, who is followed Hanafi sect and saw the Hanafi school as the most virtuous one, handled the *fiqh* section by putting the Hanafi school in the center. One of the remarkable points is that Tashkoprīzāda completed the part in which he dealt with the historical process of Hanafi *fiqh* with two great scholars, such as Mewlānā Calāleddīn al-Konewī (v. 672/1273) and Sheikh Badraddin as-Simāwī (v. 823/1420), who stood out with their Sufism. It is also important in terms of showing the mystic environment in which Tashkoprīzāda was influenced and his approach to the relationship between *tasawwuf* and *fiqh*. Another point that makes Tashkoprīzāda's works stand out in terms of the history of sciences is that he mentions famous and acceptable works by referring to the curriculum of his period and surroundings. Thus, Tashkoprīzāda reveals the classification of sciences as a whole with its history, hierarchy and curriculum.

Key Words: *Fiqh*, *Uṣūl al-fiqh*, the Classification of Sciences, Tashkoprīzāda, *Miftāhu's-sa'āda*.

Giriş

İslam medeniyeti, Kur'ân ve sünnet etrafında gelişen ilmî faaliyetler sayesinde kendine has konusu, kavramları ve yöntemi olan sistematik ilimler üretmiş ve bu ilimleri çeşitli açılardan tasniflere tabi tutarak kendi tasnif gele-

neğini oluşturmuştur. İlimler arasındaki ilişkiyi ve hiyerarşiyi belirleyen bu tasnifler aynı zamanda ait oldukları kültürün felsefesini de yansıtmaktadır. İslam düşünce geleneğinde bir tarafta İslam filozoflarının diğer tarafta din âlimlerinin yaptığı temelde iki farklı tasnif geleneği bulunmaktadır. Bu noktada XVI. yy. Osmanlı âlimlerinden Taşköprülüzâde'nin (v. 958/1561)¹ ilimler tasnifi iki geleneği de kuşatması açısından oldukça değerlidir. Zamanına kadar gelen ilmî birikimi en güzel şekliyle değerlendiren Taşköprülüzâde, bu birikimi kendi bakış açısıyla harmanlayıp geliştirerek orijinal bir tasnif sunmuş ve Kâtib Çelebi'nin (v. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn* isimli bibliyografik eseri başta olmak üzere kendisinden sonraki literatürü etkileyen zirve bir isim olmuştur. Müderrislik ve kadılık gibi önemli görevler de üstlenen Taşköprülüzâde, dönemin ilmî faaliyetlerinin tam ortasında yer alan entelektüel bir kişidir. Bilgiye olan ilgi ve merakı sayesinde pek çok alanda eser telif etmiş olan² Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm, Medînetü'l-'ulûm, es-Sa'âdetü'l-fâhire fî siyâdeti'l-âhire* ve *er-Risâletü'l-câmi'a li vasfi'l-'ulûmi'n-nâfi'a* isimli eserleri³ müstakil bir ilim dalı olarak görüldüğü ilimler tasnifi⁴ ile ilgilidir.

¹ Taşköprülüzâde, Osmanlı ulemâ ve meşâyihine dair telif ettiği biyografik eserinde kendi biyografisine de yer vermektedir. Taşköprülüzâde'nin otobiyografisi için bkz. Taşköprülüzâde İsmüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye*, nşr. Ahmed Suphi Furat (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1405/1985), 552-560.

² Taşköprülüzâde'nin eserleri için bkz. Ali Rıza Karabulut, "Taşköprülüzâde'nin Eserleri", *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*, ed. Ahmet Hulûsi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992), 113-131; Müstakim Arıcı - Mehmet Arıkan, "Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı", *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulemâ Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsmüddin Ahmed Efendi*, ed. Müstakim Arıcı - Mehmet Arıkan (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 64-94.

³ Bu eserler içerisinde en kapsamlı ve hacimli olanı *Miftâhu's-sa'âde*'dir. Müellif ömrünün sonlarına doğru bu eserini *Medînetü'l-'ulûm* adıyla ihtisar etmiş, oğlu Kemâleddin Efendi ise *Mevzû'âtü'l-'ulûm* ismiyle Osmanlı Türkçesi'ne tercüme etmiştir. (Bkz. İlhan Kutluer, "Miftâhu's-Saâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/19.)

⁴ Taşköprülüzâde ilimler tasnifi ilmini (ilmü tekâsimü'l-'ulûm) ilâhî ilmin/metafizikin alt dallarından birisi olarak görmektedir. Bkz. Taşköprülüzâde İsmüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fî mevzû'âtî'l-'ulûm*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî - Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1968), 1/324.

İlimler tasnifi eserleri aynı zamanda ilimler tarihine dair de zengin malumat sunmakta, önemli âlimleri ve telifâtıyla birlikte ilimlerin geçirdiği merhaleleri gözler önüne sermektedir. Bu makalede Taşköprülüzâde'nin mezkûr dört eseri merkeze alınarak ilimler tarihi ve tasnifi açısından fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde ilimler tasnifi ile ilgili çeşitli çalışmalar yapılmakta,⁵ bu bağlamda müstakil ya da alt bölüm olarak Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi anlayışına yer veren çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak bunlar içerisinde fıkıh ve fıkıh usûlünü konu edinen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Ali Duman'ın "Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve *Mevzu'âtü'l-Ulûm*'da Yer Alan Usul ve Fıkıh ile İlgili İlimler" isimli makalesi bu çalışmalardan biridir. Bu makale Taşköprülüzâde'nin *Miftahu's-saâde* isimli eserinin oğlu tarafından yapılmış tercümesi olan *Mevzûâtü'l-ulûm*'unu ve burada zikredilen fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin alt dallarını merkeze almaktadır. Bizim çalışmamız ise ilimler tasnifi merkezli olması ve fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin alt dallarından ziyade kendileriyle ilgilenmesi açısından bu çalışmadan oldukça farklıdır. Bir diğer çalışma Said Nuri Akgündüz'ün "Osmanlı'da Ebû Hanîfe Algısına Bir Örnek Olarak Taşköprüzâde'nin *Mevzûâtü'l-Ulûm*'u" adlı makalesidir. *Miftahu's-saâde*'nin tercümesi olan *Mevzûâtü'l-ulûm* adlı eserde Hanefî imamı Ebû Hanîfe'nin nasıl ele alındığına değinen bu çalışma da muhteva olarak bizim çalışmamızdan farklıdır. İlyas Yıldırım'ın "Taşköprüzâde'nin *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'sinden Bir Fıkıh Tarihi Okuması: Başlangıcından XVI. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Ulemâsının Fıkıh İlmi Eserleri" başlıklı tebliği de bu bağlamda zikredilebilecek çalışmalardandır. Bu çalışma Taşköprülüzâde'nin sadece Osmanlı âlimlerinin biyografilerine yer verdiği *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye* isimli eserini merkeze alarak Osmanlı âlimleri ve eserleri üzerinden bir fıkıh tarihi okuması yapmaktadır. Bizim çalışmamız ise sadece Osmanlı tarihi merkezli olmayıp teşekkül döneminden itibaren ilimler tarihi açısından fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerini ele almakta, ayrıca bu ilimlerin ilimler tasnifindeki yerine de değinmektedir.

⁵ İlimler tasnifi ile ilgili literatür için bkz. Müstakim Arıcı, "Temel Problemler Ekseninde *Tasnîfü'l-ulûm* ve *Enmûzecü'l-ulûm* Literatürleri", *İlimleri Sınıflamak*, ed. Müstakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2019), 13-61; Halis Demir, "İlimler Tasnifi Literatürü Denemesi", *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 48-89.

Bu makalede Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinde fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerini konumlandırışı ve ilimler tarihi açısından bu ilimlere yaklaşımı ele alınacaktır. Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinin orijinalliğinin daha iyi anlaşılabilmesi ve kuşatıcılığının daha net görülebilmesi için İslam düşüncesinde ortaya çıkan ilimler tasnifi geleneklerine ve temsilcilerine değinilecek, tüm süreci aktarmak yerine özellikle ilk tasnifleri yapan âlimler ile Taşköprülüzâde'ye etkileri açık biçimde görülen âlimlerin tasniflerine yer verilecektir. Ardından Taşköprülüzâde'nin çeşitli açılardan yaptığı ilimler tasnifleri zikredilerek fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin bu tasniflerdeki yeri tespit edilecektir. Son olarak da ilimler tarihi açısından Taşköprülüzâde'nin fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerini nasıl ele aldığı açıklanacaktır.

Bu çalışma Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi ve tarihi alanlarında telif ettiği eserleri merkeze almaktadır. Önemli bir âlim, müderris ve kadı olan Taşköprülüzâde'nin fıkıh alanında telif ettiği eserler ve fikhî kişiliği ayrıca çalışılmayı beklemektedir.

1. İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi

İslam geleneğinde ilimler ilk olarak Kur'ân ve sünnet etrafında yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'den (s.a.v) devralınan ilmî miras tâbiûn ve tebe-i tâbiîn olarak isimlendirilen ikinci ve üçüncü nesilde emsâr adı verilen ilim merkezlerinde özellikle belli isimler etrafında toplanan halkalar vasıtasıyla sonraki kuşaklara aktarılmıştır. İlk dönemden itibaren devam edegelen bu ilmî faaliyetler neticesinde ilimler zamanla konusu ve yöntemi bakımından birbirinden ayrışarak tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf adı altında müstakil birer ilmî disiplin halini almıştır. Abbasiler döneminde tercüme faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte İslam âlimleri ilimler tasnifine dair felsefî eserlerle tanışmış ve kendi ilim tasniflerini yapmaya başlamışlardır. Din-felsefe eksenli olan bu tasniflerde amaç hem varlığa dair kuşatıcı bilgi elde edebilmek hem de akıl-nakil arasındaki ilişkiyi tespit edebilmektir. Din-felsefe ilişkisinin temel sorusu metafizik bilginin hangi yolla elde edileceği ve sonsuz mutluluğa ulaştıracak bilginin⁶ ne olduğudur. Müslümanlar için bu

⁶ Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi ile ilgili telif ettiği eserlerden birinin "*es-Sa'âdetü'l-fâhire fi siyâdeti'l-âhire (Ahirete Götürecek Kıymetli Mutluluk)*" adında olması bu açıdan da anlamlıdır.

mutluluk ancak Hz. Peygamber'e (s.a.v) tabi olmakla gerçekleşebileceği için İslam ilimleri Kur'ân ve sünnet merkezli gelişmiştir.⁷

İlimlerin müstakil birer disiplin haline gelmesine paralel olarak "ilim" kavramı da zamanla kendi terim anlamını kazanmıştır. İslam kültüründe "ilim" kavramı, Kur'an ve sünnette kullanıldığı anlamlarla irtibatlı olarak her bir bilim dalı içinde farklı terim anlamlar kazanmıştır.⁸ "Ulûm" kelimesinin sistematik araştırma yani "bilimler" anlamında kullanılması ise İslam filozoflarının ilimler tasnifi ile ilgili eserler telif etmeleriyle birlikte olmuştur.⁹ Böylece hem İslam filozoflarının kullanımı hem de İslâmî ilimlerin müstakil disiplin haline gelmesiyle beraber "ilim" kavramı ilim dalları içerisindeki farklı kullanımlarından sıyrılarak zamanla kendi müstakil terim anlamını kazanmıştır.

Kendine has kavramları, konusu ve yöntemi olan birçok ilim dalı üretip geliştiren İslam geleneğinin düşünür ve âlimleri tercüme edilen felsefi metinlerin de etkisiyle bu ilimlerin alan ve sınırlarını birbirinden ayırmak, birbiri arasındaki ve diğer ilimlerle arasındaki ilişkiyi ve hiyerarşiyi belirlemek ve nihayet temel bir eğitim müfredatı sunmak üzere ilimleri tasnif etmeye çalışmışlardır.¹⁰ Her bir tasnif çalışması aynı zamanda bir düşünce geleneğine de işaret etmekte ve bu bağlamda İslam düşünce geleneğinde bir tarafta İslam filozoflarının diğer tarafta din âlimlerinin oluşturduğu iki temel tasnif sistemi yer almaktadır. İlimler tasnifi çalışmalarının öncülerinden olan ve tasnifinin merkezine felsefi bilgiyi yerleştiren Aristo'nun etkisinde kalan İslam filozofları "felsefi bilgiyi" esas alıp vahyi de bu çerçevede anlamlandırırken din âlimleri vahyî bilgiyi temel alarak onu hiyerarşinin en üstüne yerleştirmiştir. Ayrıca felsefi gelenekte ilimler amacına ve konusuna göre tasnif edilirken dinî gelenekte kaynağına göre tasnif edilmiştir. Genel olarak nazarî ilim-amelî ilim şeklindeki ikili ayrımı benimseyen felsefi gelenekte nazarî ilmin konusu irâdî olmayan fiiller olup amacı salt bilgi için bilgidir. Amelî ilimlerin konusu ise irâdî ve ihtiyârî fiiller olup amacı belirli bir eyleme dönük olmasıdır. Dini ge-

⁷ Ömer Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *İlimleri Sınıflamak*, ed. Müstakim Arıcı (İstanbul: Klasik, 2019), 64-65.

⁸ Detaylı bilgi için bkz. İlhan Kutluer, "İlim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22/111-112.

⁹ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 482.

¹⁰ Kutluer, "İlim", 22/113.

lenekte ise ilimler kaynağının akıl ya da vahiy olmasına göre şer'î ilim-gayr-i şer'î ilim şeklinde ikili temel tasnife tabi tutulmuştur.¹¹

Felsefî gelenekte ilimler tasnifine yer veren birçok isim olmakla birlikte burada, ilk sistemli tasnif olması açısından Fârâbî'nin (v. 339/950) tasnifi ile Taşköprülüzâde'yi etkiledikleri bariz biçimde belli olan İbn Sînâ (v. 428/1037) ve İbnü'l-Efkânî'nin (v. 749/1348) tasniflerine kısaca değinilecektir.

Fârâbî, temelde nazarî ve amelî olarak ikiye ayırdığı ilimleri beş genel başlıkta toplamaktadır: 1) Lisân ilmi ve kısımları 2) Mantık ilmi ve kısımları 3) Ta'lîmî ilimler/matematik ilimleri: Sayı, hendese, menâzır (optik), nücûm (yıldızlar), musiki, eskâl (ağırlıklar), hiyel (mekanik) 4) Tabîî ilim (fizik) ve kısımları ile İlâhî ilim (metafizik) ve kısımları 5) Siyaset ilmi ve kısımları ile fıkıh ilmi ve kelâm ilmi.¹²

İbn Sînâ da ilimleri nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayırmakta; tabîî ilmi/fizik, riyâzî ilmi/matematik ve ilâhî ilmi/metafizik nazarî felsefenin siyaset ilmini, ev idaresi (tedbîrû'l-men zil) ve ahlak ilimlerini amelî felsefenin bölümleri saymakta, peygamberlik ve şeriatla ilgili olan "nevâmis ilmi"ni ise siyaset ilminin alt dalı olarak görmektedir.¹³ Bununla birlikte İbn Sînâ'nın "sînâ'atü's-şâri'a (nebevî bilgi)" şeklinde nitelediği şer'î ilimleri amelî ilmin müstakil bir alt başlığı olarak zikrettiği bir başka yaklaşımı da mevcuttur.¹⁴

İbn Sînâ'nın önemli takipçilerinden olan İbnü'l-Efkânî ise ilimleri hikemî ilimler ve alet ilimleri olarak ikiye ayırmaktadır. Mantık ve dil ilimlerini alet ilimlerinin alt bölümü olarak zikrederken hikemî ilimleri de kendi içerisinde nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ahlak, ev idaresi ve siyaset ilimleri amelî ilimlerin bölümleri iken tabîî ilim/fizik, riyâzî ilim/matematik

¹¹ Murteza Bedir, "İslâm Düşünce Geleneğinde Naklî İlim Kavramı ve İbn Haldûn", *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2016), 4.

¹² Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed Fârâbî, *İhsâu'l-'ulûm*, thk. Osman Muhammed Emin (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1949), 43. Fârâbî'nin tasnifi ve felsefesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Osman Bakar, *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, çev. Ahmet Çapku (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 25-165.

¹³ Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh İbn Sînâ, *er-Risâle fî aksâmi'l-'ulûmi'l-akliyye -Tis'u Resâil* içinde (Kostantiniye: Matbaatü'l-Cevâib, 1298), 82-84.

¹⁴ Taksim detayları için bkz. İbn Sînâ, *Mantiku'l- Meşrikiyyîn ve'l-Kasidetü'l-Müzdevice fi'l-Mantik*, thk. Baron Carra De Vaux (Bağdat: Beytü'l-Varrâk, 2010), 106-110.

ve ilâhî ilim/metafizik nazarı ilimlerin bölümleridir.¹⁵ Nübüvvetin mahiyetini ve işlevini açıklayan “nevâmis ilmi”ni metafizik ilimlerin alt dalı olarak zikreden İbnü'l-Efkânî, Peygamberliği “nâmûs” kavramıyla ilişkilendirerek¹⁶ dinî ilimlerin vahiyden kaynaklandığını belirtmekte ve kıraat, rivâyetü'l-hadis, tefsir, dirâyetü'l-hadis, usûlü'd-din, usûlü'l-fıkh, cedel ve fıkıh ilimlerini nevâmis ilminin alt dalları olarak saymaktadır.¹⁷

Felsefî gelenekte olduğu gibi dinî gelenekte de pek çok âlimin ilimler tasnifi bulunmaktadır. Bunlar içerisinde ilk kapsamlı tasniflerden olması hasebiyle Harizmî'nin (v. 387/997) tasnifi ile Taşköprülüzâde'ye tesirleri açıkça görülen Gazzâlî (v. 505/1111) ve İbn Haldûn'un (v. 808/1406) tasniflerine yer verilecektir.

Harizmî ilimleri şer'î ilimler ve bununla bağlantılı Arabî ilimler ile acem ilimleri olmak üzere ikiye ayırmakta,¹⁸ fıkıh, kelâm, nahiv, kitâbet, şiir-aruz ve haberleri (tarih) şer'î ve Arabî ilimler şeklinde nitelediği ilk bölümün alt başlığı olarak zikretmektedir. Acem ilimleri Yunan ve diğer milletlerden gelen ilimler olup felsefe ve onun metafizik, matematik, fizik gibi çeşitli disiplinlerinden ibarettir.¹⁹

Gerek ilimler tasnifi gerek düşünce tarzı gerek eser telif yöntemi açısından Taşköprülüzâde'yi etkileyen isimlerin başında gelen Gazzâlî²⁰ ise eserlerinde 1) Nazarî ve amelî ilimler 2) Huzûrî (ilhâmî) ve husûlî (mükteseb) ilim-

¹⁵ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrâhim İbnü'l-Efkânî, *İrşâdü'l-kâsit ilâ esne'l-makâsit*, ed. Jan Justus Witkam (Leiden: Ter Lugt Pers, 1989), 20-21 [444-445].

¹⁶ Taşköprülüzâde de benzer bir yaklaşımla “nâmûs” kelimesinin vahiy getiren melek anlamında kullanıldığını ve bu sebeple şer'î ilimlerin aynı zamanda “ilmü'n-nevâmis” olarak da isimlendirildiğini söylemektedir (Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/3).

¹⁷ İbnü'l-Efkânî, *İrşâdü'l-kâsit*, 40-41 [424-425].

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Harizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, thk. İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-Arabî, 1989), 15.

¹⁹ Bkz. Harizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*. *Mevzûâtü'l-'ulûm*'un 19. yy. sonralarındaki basım sürecinde Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'si ile Harizmî'nin *Mefâtihu'l-'ulûm*'u arasındaki benzerlik tartışmaları için bkz. M. Tayyib Gökbilgin, “Taşköprüzâde ve İlmî Görüşleri”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/1-2 (1975), 132-135.

²⁰ Bu etkiyi göstermesi açısından bkz. Talat Sakallı, “Miftâhu's-Sa'âde ile İhyâ-u Ulûmî'd-Dîn Münasebeti”, *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*, ed. Ahmet Hulûsi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992), 65-80.

ler 3) Şer'î ve aklı ilimler 4) Farz-ı ayın ve farz-ı kifâye ilimler şeklinde dört farklı tasnif türüne işaret etmektedir.²¹ Bu tasniflerden son ikisini kapsaması, diğerlerine göre daha şümulü olup Taşköprülüzâde'deki etkisinin açıkça görülmesi sebebiyle Gazzâlî'nin *İhyâ'*daki tasnifine yer vermek yeterli olacaktır. Buna göre farz-ı kifâye²² olarak öğrenilmesi gereken ilimler amacına göre iki kısma ayrılmaktadır:²³

1) Şer'î ilimler: Hesap gibi aklın anlamadığı, tıp gibi tecrübenin kavrayamadığı, dil gibi semâ ile öğrenilemeyen buna mukabil Peygamberlerden alınan bilgilerdir. Hepsî övülmüştür (mahmûd). Bazen şer'î olup olmadığı tam anlaşılamayan meseleler olabilir. Bu durumda onlar arasında da mezmûm (yerilen) ve mahmûd (övülen) şeklinde ayırım yapılabilir.

a) Asıllar: Kitap, sünnet, icmâ, sahâbe âsârı

b) Fürû: Dünya maslahatıyla ilgili olan fıkıh, ahiret maslahatıyla ilgili olan tasavvuf

c) Mukaddimât (hazırlayıcı ilimleri): Dil ve yazı ilimleri

d) Mütemmimât (tamamlayıcı ilimler): Kıraat-harflerin mahrecleri, tefsir, fıkıh usulü

2) Gayr-i şer'î ilimler: Akıl, deneyim ve semâ yoluyla elde edilen bilgilerdir.

²¹ Detaylı bilgi için bkz. Bakar, *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*, 219-240.

²² Gazzâlî, öğrenilmesi gerekli olan ilimleri farz-ı ayın ve farz-ı kifâye olarak ikiye ayırmakta, her Müslümanın öğrenmesi gereken farz-ı ayın ilimler hakkında yirmiden fazla farklı görüşün oluştuğunu söylemektedir. Kendisi ise ilmi, mükâsefe ve muâmele ilmi olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra bu konunun muâmele ilmiyle ilgili olduğunu ifade etmekte; muâmele ilminin de âkil-bâliğ kulu itikat, fiil (yapmak) ve terk (yapmamak) olmak üzere üç türlü fiilden sorumlu tuttuğunu belirtmekte ve her biri açısından farz-ı ayın olan ilmi ortaya koymaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, 1/152-156.

²³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*, thk. Ali Muhammed Mustafa (Dimaşk: Dârü'l-Feyhâ, 2010), 1/157-160.

Gazzâlî bu taksiminde kelâm ve felsefeye yer vermemesinin, övülme ya da yerilme açısından durumlarını belirtmemesinin sebebini detaylıca izah etmekte, neticede kelâmın esasında bidat olmasına rağmen kendi zamanında toplum içinde çoğalan bidatleri reddetmek için farz-ı kifâye olduğu sonucuna varmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, 1/171.

a) **Mahmûd olanlar (övülenler):** Tıp, matematik gibi dünya maslahatı için gerekli olanlar. Bunların bir kısmı farz-ı kifâye iken bir kısmı sadece faziletlidir.

b) **Mezmûm olanlar (yerilenler):** Sihir, tılsım vs.

c) **Mübah olanlar:** Boş ve malayani olmayan şiir, tarih vs.

Bu bölümde yer verilecek son isim olan İbn Haldûn'a göre de ilimler ikiye ayrılmaktadır: 1) Hikemî-felsefî ilimler: İnsanın düşünme yetisinden çıkan ve insanlığın doğal olarak sahip olduğu ortak bilimler. 2) Naklî-vaz'î ilimler: Din sahibinin vaz ettiği ve insanların aktarım yoluyla elde ettiği ilimler.²⁴ İbn Haldûn tefsir, kıraat, hadis, fıkıh usûlü, fıkıh, kelâm ilimlerini Müslümanlara ait olan naklî-vaz'î ilimlerden saymakta,²⁵ sonradan buna tasavvufun da ilave edildiğini söylemektedir.²⁶ Aklî-hikemî ilimler ise mantık ilmi, tabiî ilim/fizik, ilâhî ilim/metafizik ve riyâzî ilim/matematik olmak üzere dört çeşit ilim ihtiva etmektedir.²⁷

Her iki tasnif geleneğinde de fıkıh ve fıkıh usûlü ilimleri kendisine bir yer bulabilmiştir. Felsefî geleneğin tasnifinde fıkıh ilmi "nazarî-amelî ilim" ayrımının genellikle amelî kısmında kalırken fıkıh usûlü ilmi duruma göre her iki kısımda da mütalaa edilebilmiştir. Dinî geleneğin "şer'î-gayr-i şer'î ilim" şeklindeki ikili tasnifinde ise fıkıh ve fıkıh usûlü ilimleri şer'î ilimler içerisinde yer almıştır.²⁸

2. Taşköprülüzâde'nin İlimler Tasnifi, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlimlerinin Bu Tasnifteki Yeri

Taşköprülüzâde, zamanına kadar gelen ilmî birikimi kapsamlı bir şekilde ele alıp değerlendirerek kendine has bir ilim anlayışı ortaya koymuştur. Geçmişten izler taşıyan bu anlayış Taşköprülüzâde'nin yorumları ve katkılarıyla

²⁴ Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, thk. Abdüsselâm eş-Şeddâdî (Mağrib: Dârü'l-Beyzâ, 2005), 2/358.

²⁵ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 2/359.

²⁶ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 3/49.

²⁷ İbn Haldûn, *el-Mukaddime*, 3/71-72.

²⁸ Fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin ilimler tasnifindeki yeri hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Şimşek, "İlimler Tasnifi Açısından Fıkıh ve Usûlü", *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmî Mecmuası* 33 (2013), 61-80; Adem Yığın, "Fıkıh Usûlünün İlimler Arasındaki Konumu", *Usul İslam Araştırmaları* 20/20 (2013), 7-46.

özgün hale gelerek kendisinden sonrayı da etkilemeyi başarmıştır. Öyle ki telif ettiği eserlerle şöhret kazanmış olan XVII. yy. Osmanlı âlimlerinden Kâtib Çelebi, kapsamlı bir klasik eserler bibliyografyası olmasının yanı sıra bilimler ansiklopedisi özelliği de taşıyan *Keşfü'z-zünûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı eserinde beş muteber ilimler tasnifini zikrederken bunlar içerisinde en güzeli-nin Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifi olduğunu söylemektedir.²⁹

İlimler tasnifi ve tarihi açısından zengin veriler sunan Taşköprülüzâde, eserlerinde bir yandan bu alanlardaki yaklaşımını ortaya koyarken bir yandan da var olanı kayıt altına almıştır. Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifinde hem felsefî tasnif geleneğinin hem de dinî tasnif geleneğinin izleri görülmekte, bununla birlikte tasnif yaklaşımında özellikle İbn Sinâ, İbnü'l-Efkânî, İmam Gazzâlî ve İbn Haldûn'un etkileri hissedilmektedir.³⁰

2.1. Felsefî Gelenek Çizgisindeki Tasnifi

Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde* isimli eserinde felsefî geleneği esas alarak yaptığı tasnifinde, ilimleri varlık mertebelerine dayandırarak tasnif etmiştir. Taşköprülüzâde'nin varlık temelli bu yaklaşımı ilk ontolojik tasniflerden olması bakımından orijinal ve değerlidir.³¹ Taşköprülüzâde'ye göre eş-yâ/varlık yazıda (fi'l-kitâbe), sözde (fi'l-ibâre), zihinde (fi'l-ezhân) ve ayânda/dış dünyada (fi'l-a'yân) bulunuşu itibariyle dört mertebeye sahiptir ve bunlardan her biri bir sonraki için vesiledir; yazı söze, söz zihine, zihindeki ayândakine delâlet eder. Ayândaki varlık, asıl ve hakikî varlıktır. Zihnî varlığın hakikî varlık mı yoksa mecâzî varlık mı olduğu tartışmalıdır. Yazıdaki ve sözdeki varlık ise tartışmasız mecâzî varlıktır. Yazı, söz ve zihne taalluk eden ilimler "alet ilimleri" dir. Hakikî varlık olan ayâna taalluk eden ilimler ise amelî ve nazarî olmak üzere ikiye ayrılır. Amelî ilimlerden maksat bizzat ilmin kendisinin değil gayrısının (ilimle ortaya çıkan amelin) elde edilmesidir. Nazarî ilimlerden maksat ise bizzat ilmin elde edilmesidir. Amelî ve nazarî ilimlerin her biri de kaynağı itibariyle şer'î ilim ya da hikemî ilim ola-

²⁹ Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*, haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/11-18.

³⁰ Arıcı, "Prosopografik Bir İnceleme", 77.

³¹ Yunus Apaydın, "İlimler Tasnifi ve Taşköprülüzâde", *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*, ed. Ahmet Hulûsi Köker (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992), 20-21.

rak ikiye ayrılır. Kaynağı şeriat olan ilimler şer'î, kaynağı salt aklın muktezâsı olan ilimler hikemî ilimlerdir.³² Taşköprülüzâde varlık temelli bu tasnifinden hareketle yedi temel ilim belirlemiş, “devhâ”³³ olarak isimlendirdiği bu yedi kısmı kendi içinde “şube”lere, onları da “fer”lere ayırmıştır. Böylece sadece temel ilimleri ve alt disiplinlerini değil belirli konu başlıklarını da ilim olarak niteleyerek 300’den fazla ilim zikretmiştir.³⁴ Fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin yerinin daha iyi anlaşılabilmesi, diğer ilimlere göre konumunun daha net görülebilmesi için bu yedi devhâ’ya ve şubelerine yer verilmesi isabetli olacaktır. Buna göre Taşköprülüzâde yedi devhâyı ve onların şubeleri olan ilimleri şu şekilde sıralamaktadır:³⁵

Birinci Devhâ: Yazıya ilişkin ilimler

1. **Şube:** Yazı sanatının keyfiyetine ilişkin ilimler
2. **Şube:** Müfret harflerin yazımına ilişkin ilimler

İkinci Devhâ: Lafızlara ilişkin ilimler

1. **Şube:** Müfret lafızlar ile ilgili ilimler
2. **Şube:** Mürekkebin lafızlar ile ilgili ilimler
3. **Şube:** Arabî ilimlerin fûrû’u (alt dalları)

Üçüncü Devhâ: Zihinlerde olandan bahseden ilimler

1. **Şube:** Akıl yürütmede hatadan koruyan âlet ilimleri: Mantık
2. **Şube:** Münâzara ve derste hatadan koruyan ilimler

³² Taşköprülüzâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 1/74.

³³ “Devhâ” Arapça’da çınar gibi geniş dallı budaklı ağaç ve büyük gölgelik anlamındadır. (Bkz. Ebu’l-Fazl Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 2/436.)

İlimler tasnifinde ağaç motifi Taşköprülüzâde’den önce de kullanılmıştır ancak Taşköprülüzâde’nin kullanımı bunlar içerisindeki en iyi uyarlamaya olabildiği kadarıyla. İlim tasnifinde metaforlar ve ağaç motifi hakkında detaylı bilgi için bkz. Arıcı, “Temel Problemler Ekseninde *Tasnîfü’l-ulûm* ve *Enmûzecu’l-ulûm* Literatürleri”, 42-45.

³⁴ Kutluer, “Miftâhu’s-Saâde”, 18.

³⁵ *Miftâhu’s-sa’âde*’deki ilimler tasnifi ile ilgili çalışmalar için ayrıca bkz. Apaydın, “İlimler Tasnifi ve Taşköprülüzâde”, 18-21; Ahmet Kâmil Cihan, “İlimler Tasnifi Bağlamında *Miftâhu’s-seâde* ile *el-Fevâidü’l-hakâniyye*”, *Taşköprülüzâde’de Bilgi, Bilim ve Varlık*, ed. İhsan Fazioğlu - İbrahim Halil Üçer (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 264-273; Hüseyin Adem Tülüce, “Taşköprülüzâde Ahmed Efendi’de İlimler Tasnifi”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2021), 542-556.

Dördüncü Devhâ: A'yâna ilişkin ilimler

1. **Şube:** İlâhî ilim (metafizik)
2. **Şube:** İlâhî ilmin fûrû'u
3. **Şube:** Tabiî ilim
4. **Şube:** Tabiî ilmin fûrû'u
5. **Şube:** Tabiî ilmin alt dallarının fûrû'u
6. **Şube:** Riyâzî ilimler
7. **Şube:** Hendese ilminin fûrû'u
8. **Şube:** Hey'et ilminin fûrû'u
9. **Şube:** Aded ilmin fûrû'u
10. **Şube:** Musikî ilminin fûrû'u

Beşinci Devhâ: Amelî hikmet

1. **Şube:** Ahlak ilmi
2. **Şube:** Tedbîru'l-menzil (ev idaresi) ilmi
3. **Şube:** Siyâset ilmi
4. **Şube:** Amelî hikmetin fûrû'u

Altıncı Devhâ: Şer'î ilimler

1. **Şube:** Kıraat ilmi
2. **Şube:** Rivâyetü'l-hadis ilmi
3. **Şube:** Kur'ân tefsiri ilmi
4. **Şube:** Dirâyetü'l-hadis ilmi
5. **Şube:** Usûlü'd-din: Kelâm ilmi
6. **Şube:** Usûl-i fıkıh ilmi
7. **Şube:** Fıkıh ilmi
8. **Şube:** Şer'î ilimlerin fûrû'u

Yedinci Devhâ: Bâtın ilimleri

1. **Şube:** İbadetler
2. **Şube:** Âdetler
3. **Şube:** Mühlikât (Helâke götüren ahlâkî kötülükler)
4. **Şube:** Münciyât (Necâta ulaştıran erdemler)

Taşköprülüzâde'nin felsefî geleneği esas alarak yaptığı varlık temelli ilimler tasnifinde, fıkıh ve fıkıh usûlü ilimleri ayâna taalluk eden hakikî ilimlerin bir dalı olarak şer'î ilimler grubu içerisinde yer almaktadır. Şer'î ilimleri de kendi içerisinde sekiz gruba ayıran Taşköprülüzâde, bu ilimleri nakil ile olan ilişkileri açısından dört kısımda mütalaa etmektedir. Buna göre şer'î ilimler ya naklin bizzat kendisiyle ya menkûlün (naklin içeriğinin) anlaşılmasıyla ya menkûlün delil ile desteklenmesiyle ya da müstenbât delillerinden hüküm çıkarmakla ilişkilidir. Taşköprülüzâde bu dört kısmı da -ele aldığı konuları dikkate alarak- şer'î ilimlerin her biriyle irtibatlandırmaktadır. Buna göre; "kıraat ilmi" Hz. Peygamber'e (s.a.v) vahiy yoluyla gelen nakil ile, "rivâyetü'l-hadis ilmi" ise Hz. Peygamber'den (s.a.v) sâdır olan nakil ile ilgilenir. Menkûlün anlaşılması açısından Allah kelâmının anlaşılmasıyla ilgilenen ilim "Kur'ân tefsiri ilmi", Hz. Peygamber'in (s.a.v) kelâmının anlaşılmasıyla ilgilenen ilim "dirâyetü'l-hadis ilmi"dir. Menkûlün delil ile desteklenmesi görüşler ile ilgiliyse bununla "kelâm ilmi", fiiller ile ilgiliyse bununla da "fıkıh usûlü ilmi" ilgilenir. "Fıkıh ilmi" ise delillerden hüküm çıkarmak ile ilgilenir.³⁶ Tasnifte şer'î ilimlerin alt dalı olarak zikredilen fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin yeri böylece nakil ile olan irtibatları belirtilerek netleştirilmiştir.

Taşköprülüzâde *Miftâhu's-saâde'*nin girişinde şer'î ilimlerin konumuna, amacına ve nihai hedefine işarette bulunarak ebedi saadete ulaştıracak ilimlerin Cibril'in Hz. Peygamber'e (s.a.v) sorduğu sorularda gizli olduğunu belirtmiştir. Buna göre; "iman" sorusu ile İslam akâidinden bahseden usûlü'd-din yani kelâm ilmine, "islâm" sorusu ile haram ve helali konu edinen fıkıh ilmine, "ihsân" sorusu ile de imanın semeresi ve islâmın neticesi olan tasavvuf ilmine işaret vardır. Tefsir ve hadis ilimleri de sayılan bu ilimlerin içerisinde yer almaktadır ve ebedi saadete ulaştıracak ilimler de bunlardır.³⁷

Taşköprülüzâde'nin ilimler tasnifine yönelik bir diğer önemli eseri olan *es-Seâdetü'l-fâhire'*de ise felsefî geleneğin izleri görülmekle birlikte başlıkların isimlendirme açısından *Miftâhu's-saâde'*dekinden farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Taşköprülüzâde bu eserinde ilimleri üç devhâ'ya ayırmaktadır: Birinci devhâ, bizzat kendilerinin tahsil edilmesi amaç olmayıp başka

³⁶ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde'*, 2/5.

³⁷ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde'*, 1/5.

ilimlerin tahsiline vesile olan “alet ilimleri”dir ve bunlar da kendi içinde “Arapça lafzî alet ilimleri” ve “manevî alet ilimleri” olmak üzere iki şubeye ayrılmaktadır. İkinci devhâ, bizzat kendilerinin tahsili amaçlanan “itikâdî ilimler” olup kendi içinde “itikâdî şer’î ilimler” ve “hikemî itikâdî ilimler” olarak iki şubeye ayrılmaktadır.³⁸ Birinci “taraf” olarak gördüğü bu iki devhâyı aynı zamanda “nazarî ilimler” olarak niteleyen Taşköprülüzâde,³⁹ bunların karşısına ikinci taraf/üçüncü devhâ olarak “amelî ilimler”i yerleştirmektedir. Buna göre amelî ilimler ne bizzat kendilerinin tahsili amaçlanan ne de başka ilimlerin tahsiline vesile olan ilimlerdir. Bu ilimlerden amaçlanan, o ilmin muktezâsıyla amel edebilmektir.⁴⁰ Amelî ilimlerin bu durumları akıl ile bilinebiliyorsa “amelî hikmet”, Kitap, sünnet, icmâ ve kıyastan istinbât ediliyorsa “fıkıh ilmi” olarak isimlendirilir.⁴¹ Taşköprülüzâde’nin bu tasnifinde fıkıh usûlü ilmi ikinci devhânın birinci şubesinde “itikâdî şer’î ilimler” başlığı altında yer almaktadır. Fıkıh ilmi ise amelî ilimlerin bir kısmı olarak tezâhür etmektedir. Buna göre fıkıh usûlü nazarî ilimlerden sayılırken fıkıh ilmi amelî ilimlerden sayılmaktadır. Taşköprülüzâde’nin bu tasnifinde de felsefî tasnif geleneğinin esas aldığı “nazarî-amelî ilim” ayrımı açıkça görülmektedir.

2.2. Dinî Gelenek Çizgisindeki Tasnifi

Taşköprülüzâde *er-Risâletü'l-câmia li vasfi'l-ulûmi'n-nâfia* isimli eserinde dinî tasnif geleneğine benzerlik gösteren bir ilimler tasnifi ortaya koymaktadır. İlimleri dinî ilimler ve diğer ilimler şeklinde ikiye ayıran Taşköprülüzâde, Kitap ve sünnette yer alan bilgilerle ilgilenen yani vahiy kaynaklı olan ilimleri “dinî ilimler (ulûmü'd-diniyye)” şeklinde,⁴² bu kapsama girmeyenleri de “diğer ilimler” şeklinde⁴³ nitelemektedir. Dinî ilimleri de ilişkili olduğu konular

³⁸ Taşköprülüzâde İsmüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi, *es-Sa'âdetü'l-fâhire fi siyâdeti'l-âhire*, thk. - çev. Sami Turan Erel (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016), 50-51. Burada içeriği belirtmesi açısından sadece devhâ ve şubelere yer verilmiştir, ancak şubeler de kendi içerisinde kısımlara ayrılmakta ve alt başlıklarında birçok ilim dahil barındırmaktadır. Detaylı bilgi ve örnekler için mezkûr esere müracaat edilebilir.

³⁹ Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 218-219.

⁴⁰ Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 50-51.

⁴¹ Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 220-221.

⁴² Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 30-33.

⁴³ Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 38-39.

itibariyle kendi içinde gruplandırarak altı ilim dalından bahsetmekte ve şöyle bir tasnif sunmaktadır:⁴⁴

1) Mükelleflerin fiilleriyle ilişkili olan ilimler:

a) Kıssalar ve haberler yoluyla mükelleflerin fiillerine taalluk eden ilme “vaaz ve tezkîr ilmi” denir.

b) İktizâ ve tahyîr gibi şer’î hükümler yoluyla mükelleflerin fiillerine taalluk eden ilimler:

b1) Şer’î hükümlerin istinbâtına götürecek küllî kaideleri elde etmeyi konu ediniyorsa bu ilme “fıkıh usûlü ilmi” denir.

b2) Tafsîlî delillerden cüz’î hüküm istinbât etmeyi konu ediniyorsa bu ilme “fıkıh ilmi”, “şeriat ilmi”, “mezhep ilmi” denir.

2) Mebde’ (yaratılış) ve meâd (ahiret) ile ilişkili olan ilimler:

a) Sadece dinî inançları (akideyi) ortaya koymayı amaçlıyorsa bu ilme “itikad ilmi”, “usûlü’-d-din” denir.

b) İlâveten hakka karşı kibirlenenleri, dini inkâr edenleri ilzâm etmeyi de amaçlıyorsa bu ilme “kelâm ilmi” denir.

3) Ahlak ile ilişkili olan ilimler ise “tasavvuf ilmi”, “riyâzet ilmi”, “ahlâkî güzellikler (mekârimu’l-ahlâk) ilmi” şeklinde isimlendirilir.

Taşköprülüzâde dinî ilimler için yaptığı bu üçlü taksimi aynı zamanda “Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...” ayetiyle⁴⁵ ilişkilendirmekte; “Rabbi’nin yoluna çağır” sözüyle mükâşefe ilmine, “hikmet” sözüyle usûlü’-d-din, usûl-i fıkıh, fıkıh ve tasavvuf ilimlerine, “güzel öğüt” sözüyle tezkîr ilmine, “onlarla en güzel şekliyle mücadele et” sözüyle de Kitap ve sünnetteki akideyi bidatçıların süslü sözlerinden, inkarcıların hufelerinden koruyan kelâm ilmine işaret edildiğini ifade etmektedir.⁴⁶

⁴⁴ Taşköprülüzâde, *es-Sa’âdetü’l-fâhire*, 30-33.

⁴⁵ en-Nahl 16/125.

⁴⁶ Taşköprülüzâde İsamüddin Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, *er-Risâletü’l-câmi’a li vasfi’l-ulûmi’n-nâfi’a*, thk. – çev. Murat Kaş (İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016), 36-37.

Taşköprülüzâde dinî ilimleri tasnif ettiği bu kısımda aynı zamanda bu ilimlerin tertibi ile ilgili bilgiler de vermekte ve tasavvufî bilginin açığa çıkarıldığı “mükâşefe ilmi”ni en üst mertebeye yerleştirmektedir. Taşköprülüzâde'ye göre ders ve taallüm ile elde edilebilecek olan dirâsât ilminden maksat amele ulaştırması, amelden maksat da mükâşefe/verâset ilmine ulaştırmasıdır ve mükâşefe ilmi varılacak nihai hedeftir. Taşköprülüzâde, mükâşefe ilmini -her bir kelimesinin özenle seçildiği hissedilecek şekilde- şöyle tanımlamaktadır:⁴⁷

“Şeriat kandilinden alınan salih amellerde süreklilik, sünnette yer aldığı şekliyle latif mücâhedede devamlılık anlamına gelen tasavvuf ilmi bunu kararlılıkla sürdüren kişiye yüce ahlak, güzel melekeler ve iyi hasletler kazandırır. Bunlara sahip olan kişi de ancak ilimde derinleşenlerin bilebileceği hakikat sırlarının ve ancak Allah'ı bilenlerin marifet edebileceği inceliklerin kendisinde ortaya çıkmasına uygun hale gelir. Bu bilgiler sûfide inkişâf ettiğinde sûfî “ârif” ismini alır. İşte bu ilme “müşâhede ilmi”, “mükâşefe ilmi” ve “hakikat ilmi”, bazen de “verâset ilmi” denir...”

Taşköprülüzâde, dinî ilim olarak zikrettiği bu altı ilmin dışında kalan ilimleri ise “diğer ilimler” şeklinde nitelemekte ve bunları da kendi içerisinde faydalı ilimlerin temelini oluşturup oluşturmaması açısından ikiye ayırmaktadır:⁴⁸

- 1) **Faydalı ilimlerin ilkelerini/temelini (mebâdî') oluşturan ilimler:**
  - a) Bütün ilimlerin ilkesi olan ilimler: Arap dili ve ilgili ilimler
  - b) Sadece usûlü'd-din ve usûlü'l-fıkıh ilimlerinin temeli olan ilimler: Mantık ve ilgili ilimler
- 2) **Faydalı ilimlerin ilkelerinden olmayan fakat gündelik yaşamın düzenini sağlamada etkin olan ilimler:** “Tıp ilmi”, “matematik ilmi”, kaza ve siyaset ile ilgili ilimler ile uhrevî ilimlerin daha iyi öğrenilmesinde etkin olan birçok ilim.

Taşköprülüzâde dinî olsun ya da olmasın zikrettiği tüm bu ilimleri dünya ve ahiret açısından fayda sağladığı için faydalı ilimler şeklinde nitelemekte ve

⁴⁷ Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-câmi'a*, 34-35.

⁴⁸ Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-câmi'a*, 38-39.

bu açıdan da bu ilimleri ahiret ilmi olarak görmektedir.⁴⁹ Fayda açısından yaptığı bu tasnifin temelinde, elde edilen ilmin ahiret mutluluğuna ulaştırıp ulaştırmamasını yerleştirmekte ve ahiret mutluluğuna ulaştıranları faydalı ilim, ulaştırmayanları faydasız ilim olarak görmektedir. Nitekim sadece faydalı ilimlerin vasıflarından bahsettiği *er-Risâletü'l-câmi'a li vasfi'l-ulûmi'n-nâfia* (faydalı ilimlerin niteliklerini kuşatan risâle) isimli eseri de ilimleri faydalı-faydasız olarak ikiye ayırdığı bu tasnifine ışık tutmaktadır.

Taşköprülüzâde'nin dinî ilim geleneğini sürdüren bir benzer tasnifine *Miftâhu's-saâde*'nin satır aralarında da rastlanmaktadır. Yukarıda da zikredildiği üzere Taşköprülüzâde ilimleri yedi devhâya ayırdığı bu eserinde, eserin yaklaşık üçte birlik kısmını oluşturan ve ikinci "taraf" şeklinde nitelediği yedinci devhâda bâtınî ilimlerden bahsetmektedir. Bu bölümün ilk şubesi olan "ibadetler" bahsinde öncelikle "ilim" başlığını ele almakta ve burada ilimleri vasfı açısından "övülen ilim (el-ulûmü'l-mahmûde)" ve "yerilen ilim (el-ulûmü'l-mezmûme)" şeklinde tavsif etmekte, konuya başlarken de ilimleri yukarıdakine benzer bir tasnifle şer'î ve gayr-i şer'î ilimler olarak ikiye ayırmakta, sadece Peygamberlerden öğrenilen ilimlere şer'î ilim, akıl sahiplerinin idrakiyle ulaşılan ilimlere ise gayr-i şer'î ilim denilebileceğini ifade etmektedir. Taşköprülüzâde bu taksimde şer'î ilimlerin hepsini övülen ilim başlığı altına yerleştirmekte, bunları da usûl ve fûru olarak ikiye ayırmaktadır. Buna göre Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas asıllardır. Fûru ise kendi içinde dörde ayrılmaktadır: a) Dünyevî: Fıkıh ilminin çoğu meselesi b) Uhrevî: Fıkıh ilminin bazı meseleleri ile kalbin halleri c) Mukadimeler: Lügat, nahiv, meânî, yazı gibi alet ilimleri d) Mütemmimler: Kur'ân ilimleri açısından kıraat ilimi, tefsir ilmi, nasih-mensûh bilgisi, hadis ilimleri açısından râvîlerin isimlerini ve hallerini bilmek vb.

Taşköprülüzâde şer'î ilimlerin karşısına yerleştirdiği gayr-i şer'î ilimleri ise kendi içerisinde derecelendirmekte; tıp, matematik gibi dünya hayatının düzenini sağlamaya katkı sunan, bu yönüyle de sînâî faaliyetlere benzeyen ilimler ile insanların uğraşmayı güzel bulduğu faydalı ilimleri övülen ilim olarak nitelerken sihir, tılsım gibi dünya hayatının düzenine bir katkı sağlamadığı gibi bir de ifsâd eden ilimleri yerilen ilim olarak nitelemektedir. Bu

⁴⁹ Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-câmi'a*, 38-39.

ilimlerin sırf ilim olmaları hasebiyle yerilmediğini aksine uğraşmanın dahi idrak edememesi, başkalarına ya da kişinin kendisine zarar vermesi gibi sebep olduğu sonuçlar açısından yerildiğini ifade etmektedir.⁵⁰

Taşköprülüzâde'nin bu kısımda dikkat çektiği hususlardan biri de özü itibariyle övülmüş olan şer'î ilimlerin özünü kaybettiği anda yerilmiş ilme dönüşebileceği ve bu şekliyle sûreten övülmüş, manen yerilmiş ilim halini alabileceğidir. Taşköprülüzâde bu noktada fıkıh, ilim, tevhid, zikir ve tezkîr, şiir, şatah, tâmât,⁵¹ hikmet gibi birçok ilim ve kavramdan örnekler vermektedir. Hem Taşköprülüzâde'nin konuya nasıl yaklaştığını göstermesi hem de bu makale özelinde ele alınan konu olması sebebiyle fıkıh ilmi ile ilgili zikrettiklerini şöylece aktarmak mümkündür: Taşköprülüzâde fıkıh ilminin başlangıçta ahirete ulaştırın, nefsin afetlerini ve amellerin mefsedetlerini bildiren, dünyanın hakirliğini ve buna mukabil ahiret nimetlerinin üstünlüğünü idrak ettiren, kalplerde korkuyu (havf) yerleştiren ilimlerden olduğunu ancak zamanında durumun böyle olmadığını aksine fıkıh ilminin bir takım garip fer'î meseleler ile hayret uyandıran (acâib) fetvâları bilmeye ve bunların zayıf yönlerine muttali olmaya, bunlarla ilgili sözlerin peşine düşmeye, talak, liân, selam, icâre gibi fer'î meseleleri dallandırıp budaklandırmaya hasredildiğini ifade etmekte; ilk asırlarda fıkıhın önceliğinin uhrevî işleri bilmek iken, dünyevî işleri bilmek buna tabi iken kendi yaşadığı zamanda tam tersi bir hal aldığını söylemekte ve aslında övülen bir ilim olan fıkıhın zamanla özünden uzaklaşmış bu gibi durumlarını fıkıhın yerilen kısmı olarak nitelemektedir.⁵² Bu bilgiler aynı zamanda fıkıh ilminin o zamanki dönüşümü, pratikteki bazı tezâhürleri hakkında da kıymetli bilgiler sunmaktadır. Özü muhafaza edildiği takdirde övülen bir ilim olan fıkıh özünden uzaklaştıkça yerilen bir ilim halini almakta, insanlara ve topluma zarar vermektedir.

Taşköprülüzâde'nin dinî tasnif geleneğinin etkisinde değerlendirilebilecek olan ve ilmin vasıflarını esas alarak yaptığı "faydalı-faydasız", "övülen-

⁵⁰ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 3/10-11. Buradaki şer'î-gayr-i şer'î ilim ayrımı ve içerikleri İmam Gazzâlî'nin tasnifiyle çok benzerdir. Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, 1/156-191.

⁵¹ "Şatah" ve "tâmât" benzer anlamlarda kullanılmakta olup şer'î lafızların zâhirî manalarına aykırı sözler anlamına gelmektedir.

⁵² Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 3/12. Taşköprülüzâde'nin bu konudaki yaklaşımı da İmam Gazzâlî'ninkine çok benzemektedir. Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, 1/185-208.

yerilen" ilim şeklindeki bu ikili tasnifleri de nihayetinde birbirine benzemekte, fayda sağlayan ilimler aynı zamanda övülen ilimler, zarar veren faydasız ilimler ise yerilen ilimler olmaktadır.

Taşköprülüzâde'nin gerek felsefî gerek dinî geleneği esas alarak yaptığı tüm bu tasnifler kendisinden önceki birikimi muntazam ve şümüllü bir şekilde yeniden şekillendirip tasnif ettiğini göstermektedir. Bu şekliyle her bir tasnif, her bir eserinde yer alan benzer ya da farklı ifadeler zâhiren farklı yaklaşımları yansıtıyor gibi görünse de esasında birbiriyle uyumlu, iç içe, birbirini tamamlayıcı ve bütünlüğü niteliktedir.

3. Taşköprülüzâde'de İlimler Tarihi Açısından Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İlimleri

Taşköprülüzâde'nin ilimler tarihine dair en kapsamlı eseri *Miftâhu's-saâde* isimli eseridir. *es-Seâdetü'l-fâhira* ve *er-Risâletü'l-câmia* gibi bu alanda telif ettiği daha dar hacimli diğer eserlerinde de ilimler tarihi ile ilgili bilgilere rastlanmakla birlikte bu eserler daha ziyade ilimler tasnifi ile ilgilidir. *Miftâhu's-saâde* ise hem ilimler tasnifini hem de ilimler tarihini içeren şümüllü bir eserdir. Bu sebeple bu bölümün temel referansı *Miftâhu's-saâde* olacaktır.

Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-saâde*'de yedi devhâ halinde sıraladığı temel ilimlerin her birinin şubeleri, kısımları ve alt dalları ile birlikte 300'ü aşkın ilimden bahsetmektedir.⁵³ Bu ilimleri ele alırken genel olarak öncelikle ilmin tanımı, konusu, ilkeleri, amacı gibi genel bir giriş yapmakta, ardından da o ilim dalına ait eserler ve o ilim dalında öne çıkmış âlimler hakkında bilgi vermektedir. Hem bibliyografik hem de biyografik özellik barındıran eser bu şekliyle ele aldığı ilimlerin tarihine de ışık tutmuş olmaktadır.

Taşköprülüzâde'nin *Miftâhu's-saâde*'de yer verdiği yedili ilim tasnifinin altıncı basamağında şer'î ilimler, şer'î ilimlerin altıncı sırasında fıkıh usûlü yedinci sırasında ise fıkıh ilmi, son basamak olan sekizinci sırada ise fıkıh ve fıkıh usûlü de dahil zikredilen bu yedi şer'î ilmin fûrûu yer almaktadır. Bu bölümde Taşköprülüzâde'nin sıralamasına tabi olunarak önce fıkıh usûlü ilmi, ardından fıkıh ilmi ele alınacaktır.

⁵³ Kutluer, "Miftâhu's-Saâde", 18.

3.1. Fıkıh Usûlü İlimi

Taşköprülüzâde fıkıh usûlü ilminin tanımı, konusu, ilkeleri (mebâdi), amacı ve faydası hakkında şunları söylemektedir:⁵⁴

Tanımı: Kendisiyle şer'î, fer'î hükümlerin tafsîlî, icmâlî ve yakînî delillerinden istinbâtının bilindiği ilimdir.⁵⁵

Konusu: Şer'î, küllî delillerdir. Bu deliller şer'î, amelî hükümlerin nasıl istinbât edileceğini göstermesi bakımından fıkıh usûlünün konusudurlar.

Mebâdii/ilkeleri/asılları: Arapça ile bazı şer'î ve aklî ilimlerdir.

Amacı: Şer'î, fer'î hükümleri dört tafsîlî delilinden -Kitap, sünnet, icmâ, kıyas- istinbât melekesi kazandırmaktır.

Faydası: Şer'î, fer'î hükümleri doğru bir şekilde istinbât edebilmektir.

Taşköprülüzâde bu tanıtıcı genel girişten sonra Hanefî usûl âlimlerinden İmâm Cessâs'ın (v. 370) usûl eseriyle başlayarak fıkıh usûlü ile ilgili musanefâta ve bunların müelliflerine⁵⁶ yer vermektedir. Bu bağlamda 17 müellifi merkeze alarak bu müelliflerin fıkıh usûlü eserlerinden ve bu eserlerin şerhlerinden bahsetmektedir. Sıralamada büyük oranda kronolojiyi takip eden Taşköprülüzâde âlimler ve eserleriyle ilgili kısa bilgiler de vermektedir. Listede Hanefî âlimler sayıca çoğunlukta olsa da diğer mezheplerin âlimlerine de yer verilmiş ve fıkıh usûlü eserleri açısından mezhepsel bir ayrıma gidilmemiştir. Buna göre Taşköprülüzâde'nin fıkıh usûlü ile ilgili zikrettiği temel eserler şunlardır:⁵⁷

1) İmâm Cessâs (v. 370) – *Usûl*

⁵⁴ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/183.

⁵⁵ هو علم يتعرف منه استنباط الأحكام الشرعية الفرعية من أدلتها الإجمالية يقينية

⁵⁶ Taşköprülüzâde müellifleri tanıtırken müelliflerin vefat tarihlerine ve yerine, tam ismine, nereli olduklarına, nerelerden/kimlerden ilim aldıklarına, meşhur diğer eserlerine yer vermektedir. Buradaki ve sonraki vefat tarihleri onun metinde zikrettiği tarihlerdir. Karışıklık olmaması için bu kısımdan itibaren metin harici verilen vefat tarihleri * işareti ile belirtilecektir.

⁵⁷ Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/183-193.

- 2) Ebû Zeyd ed-Debûsî (v. 430) - a) *Kitâbü'l-esrâr* b) *Takvîmü'l-edille* c) *Kitâbü'l-emedi'l-aksâ*
- 3) Fahrulislâm Pezdevî (v. 482) - *Usûl*: Bu eser üzerine pek çok şerh yazılmıştır. En meşhuru ve en güzeli Abdülaziz Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr'*ıdır.
- 4) Şemsüleimme Serahsî (v. 500 civarı) - *Usûl*
- 5) Âmidî (v. 631) - *Ahkâmü'l-ahkâm*
- 6) İbnü'l-Hâcib (v. 646) - a) *Münthehe's-suâl ve'l-emel* b) *Muhtasar* (*Münthehâ'*nın muhtasarı): Bu Muhtasar üzerine 10'dan fazla şerh yazılmıştır.⁵⁸
- 7) İbnü's-Sââtî (v. 683) - a) *el-Kavâid* b) *el-Bedâi'*
- 8) Hâfızuddin en-Nesefî (v. 710) - *el-Menâr*⁵⁹
- 9) Habbâzî (v. 691) - *el-Muğnâ*⁶⁰
- 10) Ahsikesî (v. 644) - *Kitâbü'l-Müntehab*
- 11) Urmevî (v. 682) - *et-Tahsîl*
- 12) Fahrüddin Râzî (v. 606) - *el-Mahsûl*
- 13) Sadrüşşeria (v. 747) - a) *et-Tenkîh* b) *et-Tavzîh* (*Tenkîh'*in şerhi)
- 14) Sadeddin Teftâzânî (v. 792) - *et-Telvîh fî şerhi't-Tenkîh*
- 15) Molla Fenârî (v. 834) - *Füsûlü'l-bedâi' fî usûli's-şerâi'*
- 16) Kadı Beyzâvî (v. 641/685) - *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*
- 17) Molla Hüsrev (v. 885) - a) *Mirkâtü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl* b) *Mir'ât* (*Mirkât'*ın şerhi)

Fıkıh usûlü ilmin alt dalları (fürû'u): Taşköprülüzâde, mevzusu ya da yöntemi açısından fıkıh usûlüyle ortak noktaları olan şu dört ilmi fıkıh usûlünün alt dalı olarak zikretmektedir:⁶¹

1) Nazar ilmi: Taşköprülüzâde “nazar ilmi” ile “mantık ilmi”ni kastetmektedir. Bu ilmin ele aldığı konu sem'î delillerin halleri veya şer'î hükümlerin tanımlarıdır. Mantık ilminin fıkıh usûlü ile ortak noktası sem'î

⁵⁸ Bu şerhlerin isimleri ve Taşköprülüzâde'nin değerlendirmeleri için bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/187.

⁵⁹ Taşköprülüzâde *Menâr'*ın birçok şerhine ismen atıfta bulunmakta, bazılarıyla ilgili değerlendirme de yapmaktadır. Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/188-189.

⁶⁰ Şerhler için Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/189.

⁶¹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/598-599.

delillerdir zira fıkıh usûlü, şer'î hükümleri sem'î delillerden istinbât eder. Deliller ya Kitap, sünnet, icmâ gibi sem'î'dir ya da kıyas gibi aklîdir. Aklî deliller kıyas metoduyla ve mantık kaideleriyle ele alınır. Bu açıdan da mantık kaidelerinin tümü olmasa da sem'î delillerden bahseden kısmı fıkıh usûlünün alt dalıdır.

2) Münâzara ilmi: Karşılıklı iki hasmın hallerini ele alan ilimdir. Bu ilim, hasımlar arasında doğrunun şüphesiz bir biçimde ortaya çıkması için tartışma düzenini sağlar. Taşköprülüzâde, münâzara ilminin esasında aklî ilimlerden olduğunu ancak bu durumun fıkıh usûlünün alt dalı sayılmasına engel teşkil etmeyeceğini söylemektedir. Münâzara ilmi ile fıkıh usûlü arasındaki ortak nokta ikisinin de mevzusunun deliller olmasıdır.

3) Cedel ilmi: Hangi konuda olursa olsun bir düşüncenin ispat edilmesi ya da çürütülmesidir (isbât ve hedm). Cedel de aklî ilimlerden fakat aynı zamanda fıkıh usûlünün de alt dalıdır. Zira bu ilmin de mevzusu delillerdir.

4) Hilâf ilmi: Cedel'in bir türüdür. Farklı fikhî mezhep sahipleri arasında cereyan eden cedele hilâf denir. Cedel çelişik delillerin maddesiyle ilgilenirken hilâf suretiyle ilgilenir. Taşköprülüzâde, Fahreddin Râzî'nin *Meâlim* isimli eserinin bu alanda yazılmış önemli eserlerden olduğunu söylemektedir.

3.2. Fıkıh İlmi

Taşköprülüzâde -bir önceki başlıkta işaret edildiği üzere- özünden uzaklaşmamış fıkıh ilmini övülen ve faydalı ilimlerden saymaktadır. Bu anlayışın uzantısı olarak hem fıkıh ile ilgili eserler hem de fıkıh ilminin tarihine ışık tutacak bilgiler içeren eserler telif etmiştir. Fıkıh tarihi açısından bakıldığında Taşköprülüzâde fıkıhın müstakil bir ilim dalı haline gelene kadar kazandığı anlamlardan, mezhep olgusundan ve mezhepleşme aşamalarından, klasik dönemden zamanına kadar uzanan süreçten bahsetmekte ve tüm bu anlatıların temeline önemli âlimleri ve eserlerini yerleştirmektedir.

Taşköprülüzâde fıkıh ilminin tanımı, konusu, mebâdii, amacı ve faydası hakkında şunları söylemektedir:⁶²

Tanımı: Şer'î, fer 'î ve amelî hükümleri tafsîlî delillerinden istinbât edilmesi bakımından inceleyen ilimdir.⁶³

⁶² Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/194; Taşköprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 220-221.

Mebâdii: Usûl-i fıkıh meseleleridir. Diğer şer'î ve Arabî ilimlerden de istifade eder.

Amacı: Şer'î amellere güç yetirebilme melekesi kazandırmaktır.

Faydası: Bu ilimle yapılan amelin şeriata uygun olmasıdır.

Taşköprülüzâde müstakil bir disiplin olarak fıkıh ilminin tanımını böyle yapmakla birlikte başka eserlerinde İmam Ebû Hanîfe'nin (v. 150/767)* fıkıh tanımından hareketle kelimenin kapsamından bahsetmekte ve meşhur Hanefî usûlcülerinden Fahrüslâm Pezdevî'ye atıfta bulunarak bunu desteklemektedir. Buna göre Ebû Hanîfe'nin "kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesi" şeklindeki⁶⁴ "fıkıh" tanımı usûlü'd-dîn, usûl-i fıkıh, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini kapsamaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe'nin fıkıh-ı ekber ile ilgili meşhur eseri de usûlü'd-dîn ilmini fıkıh-ı ekber olarak isimlendirdiğine işaret etmektedir.⁶⁵

Taşköprülüzâde *Miftâhu's-saâde* isimli eserinde fıkıh ilminin genel tanıtıcı şablonunu sunduktan sonra fûru fıkıhın gelişimini sağlayan mezhepsel sürece işaret edecek nitelikte dört mezhep imamının biyografilerine yer vermektedir. Eserin devamında tüm mezheplerin gelişim sürecine yer vermediği halde başlangıcında dört imama yer vermesi bu süreci fıkıhın teşekkülü açısından önemli bulduğunu göstermektedir. Taşköprülüzâde bu noktada bir mezhebe bağlanmayı meşru ve hatta gerekli gördüğünü de ifade etmektedir. Zira amelî ilimlerde gaye ve hedef zan elde edebilmektir, yakîne ulaşmak değildir. En kuvvetli delil olan Kitap ve sünnetin bile sübutu kat'î dahi olsa delâleti çoğunlukla zannîdir. Bu sebeple ictihada mahal olurlar. Bu noktada da kişinin dilettiği mezhebin veya müctehidin görüşünü alması caizdir. Aklın, sıhhatini kabul ettiği meşhur mezhepler ise Ebû Hanîfe, Mâlik (v. 179/795)*, Şâfiî (v. 204/820)* ve Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855)* imamlık ettiği dört mezheptir. Bunlar içerisinde en doğru ve en evlâ olanı da Ebû Hanîfe'nin mezhebidir. Fer'î meselelerde belirli bir mezhebi taklid eden kişi mezhebinin doğru (savâb) ancak hataya da muhtemil olduğuna, muhalif mezhebin ise hatalı fakat savaba da muhtemil olduğuna hükmeder. Zira zannîliğin gereği budur.

63 هو علم باحث عن الأحكام الشرعية الفرعية العملية من حيث استنباطها من الأدلة التفصيلية

64 هو معرفة النفس ما لها و ما عليها

65 Taşköprülüzâde, *er-Risâletü'l-câmi'a*, 32-33.

İtikâdî meseleler ise fer'î meselelerin aksine zannî değil kat'îdirler. Bu sebeple de kişi itikâdî meselelerde mezhebinin kesin hak, muhalif mezhebin ise kesin hata olduğuna hükmeder.⁶⁶

Mezhebe bağlılığı bu şekilde temellendiren Taşköprülüzâde, dört mezhep imamının biyografisini kronolojik olarak sunmakla birlikte ilk olarak İmam Ebû Hanîfe'yi zikretmesinin sebebinin sadece kronolojik değil ilaveten şeref ve fazilet bakımından da olduğunu belirtmektedir. Bu noktada İmam Ebû Hanîfe'nin üstünlüğüne delâlet eden hadis-i şerifler zikretmesi, İmam Mâlik ya da İmam Şâfiî'nin üstün olduğunu söyleyenlerin iddialarına cevap vererek kendi iddiasını ispatlama yoluna gitmesi mezhep taassubuyla hareket etmediğini göstermektedir.⁶⁷ Ancak eser boyunca Hanefîlik vurgusu bariz bir şekilde hissedilmektedir.

Âlimler ve eserler üzerinden fıkıh ilminin tarihsel gelişim sürecine ışık tutan Taşköprülüzâde, dört mezhep imamının biyografisinden sonra Hanefî mezhebinin teşekkülü ve gelişimini ele almaktadır. Bu bağlamda öncelikle mezhebin teşekkülünde söz sahibi olan önemli imamlara ve âlimlere sonra da mezhebin önemli klasik eserlerine yer vererek ilkin biyografik ardından bibliyografik bir sunumla bu süreci arz etmektedir. Âlimleri ele aldığı biyografik kısımda öncelikle Ebû Hanîfe'nin talebesi olan 9 Hanefî imamına⁶⁸, sonra da 18 Hanefî meşâyihuna⁶⁹ yer vermektedir. Ardından eser merkezli bir sıralama ile fıkıh ilminde muteber kitapları zikretmektedir. Taşköprülüzâde'nin bu

⁶⁶ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/194.

⁶⁷ Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/196, 226-231.

⁶⁸ Bahsi geçen imamlar şunlardır: 1) İmam Ebû Yûsûf (v. 182), 2) İmam Muhammed eş-Şeybânî (v. 189), 3) Abdullah b. Mübarek el-Mervezî (v. 180), 4) Züfer b. Hüzeyl (v. 158), 5) Dâvûd b. Nusayr et-Tâî (v. 165), 6) Veki' b. Cerrâh (v. 199), 7) Ebû Amr Hafs b. Gıyâs (v. 194), 8) Yahyâ b. Zekerıyyâ (v. 184), 9) Hasan b. Ziyâd (v. 204). (Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/234-257.)

⁶⁹ Bahsi geçen meşâyih şunlardır: 1) Ebû İsmail Hammâd İbnü'l-İmâm, 2) İsmail b. Hammâd (v. 212), 3) Yûsûf b. Hâlid, 4) Âfiye b. Yezîd, 5) Hibbân b. Ali, 6) Mendîl b. Ali, 7) Ali b. Müsehher, 8) Kasım b. Ma'n b. Abdurrahman, 9) Esed b. Amr b. Âmir, 10) Ahmed b. Hafs, 11) Nûh b. Ebî Meryem, 12) Halef b. Eyyûb, 13) Şeddâd b. Hakem, 14) Mûsâ b. Nasr, 15) Ebû Süleymân Mûsâ b. Süleymân, 16) Hilâl b. Yahyâ, 17) Ebû Abdullah Muhammed b. Semâa, 18) Ebû Mutî' Hakem b. Abdullah. (Bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/258-262.)

bölümü Mevlânâ Celâleddin Konevî (v. 672) ve Simavna kadısının oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud (v. 823) gibi tasavvufî yönü baskın iki büyük âlimle sonlandırması ve onlar hakkında diğerlerine nazaran nispeten geniş bilgiler vermesi, haklarında övgü dolu sözler sarf ederek bu âlimlerin Hanefî mezhebini şereflendirdiğini ifade etmesi hem etkilendiği âlimleri hem de tasavvuf ve fıkıh ilişkisine bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

Hanefî fıkıh tarihini bu şekilde tamamlayan Taşköprülüzâde, tüm âlimleri sayabilmenin mümkün olamayacağını söylemektedir. Çünkü Allah Teâlâ bu son şeriatı için doğudan batıya kadar tüm yeryüzünü her biri İsrailoğullarının Peygamberleri mertebesinde olan birçok âlimin envâr-ı ictihâdî ile pürnür eylemiştir. Öyleyse bize düşen tamah etmeyip imkân mertebesinde sayılan bu miktar ile yetinmektir. Zira bu, kenarına yaklaşmanın bile imkân dahiinde olmadığı sahilsiz bir denizdir.⁷⁰

Taşköprülüzâde Hanefî mezhebinden sonra benzer bir usûlle Şâfiî mezhebine geçiş yapmakta ve yine aynı şekilde öne çıkan bazı isimleri teberrüken zikredeceğini söylemektedir. Böylece “salih kimseler anıldığında rahmet iner” sözünün fehvasınca İlâhî nurun inmesine, rahmet yağmurlarının yağmasına sebep olacaktır.⁷¹

Taşköprülüzâde Şâfiî âlimlere yer verdiği kısımda da önce İmam Şâfiî ile doğrudan görüşen 39 Şâfiî âlimi, ardından da 64 meşhur Şâfiî âlimi ve eserlerini⁷² zikretmektedir. Bu bölümü biyografik şekilde ele alan Taşköprülüzâde zikrettiği her bir âlimin kısa biyografisine ve eserlerine yer vermektedir. Sadece fıkıh ile ilgili eserlerini değil, önemli gördüğü diğer eserlerini de zikretmektedir. Şâfiî âlimlerin zikredildiği bu bölümde dikkat çeken hususlardan biri de İmam Gazzâlî’ye diğerlerine nispeten daha uzun yer verilmiş olmasıdır. Bu

⁷⁰ Taşköprülüzâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 2/289; Taşköprülüzâde İsmüddin Ebu’l-Hayr Ahmed Efendi, *Mevzûâtü’l-’ulûm*, çev. Kemâleddin Mehmed Efendi (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313), 1/750.

⁷¹ Taşköprülüzâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 2/289; Taşköprülüzâde, *Mevzûâtü’l-’ulûm*, 1/750.

⁷² Zikredilen Şâfiî âlimler sayıca Hanefî âlimlerden çok olsa da eserin merkezinde yer almamakta ve fıkıh tarihi anlatısı onlar üzerinden kurulmamaktadır. Bu sebeplere ilaveten makalenin hacmi de göz önünde bulundurularak Şâfiî âlimlerin listesine yer verilmeyecektir. Şâfiî âlimler ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu’s-sa’âde*, 2/289-368.

durum makale boyunca da belirtildiği üzere Taşköprülüzâde'nin İmam Gazzâlî'den büyük ölçüde etkilendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Taşköprülüzâde gerek Hanefî gerek Şâfiî âlimleri zikrederken genellikle kronolojik sıra takip etmekle birlikte tek bir sistem kullanmamış, bazen alfabetik bazen yüzyıl açısından kronolojik, yüzyıl içerisinde alfabetik bazen de önemine binaen takdim-tehir yaparak karma bir usûl takip etmiştir. Taşköprülüzâde âlimleri alfabetik sıraladığında ise Hz. Peygamber'e (s.a.v) bir saygı ve muhabbet nişanesi olarak önce Ahmed ve Muhammed isimli âlimlere yer vermiştir.

Taşköprülüzâde, Osmanlı coğrafyasındaki hâkim mezhepleri göz önünde bulundurarak devletin resmî mezhebi olan, kendisinin de tabii bulunduğu Hanefî mezhebini fıkıh bölümünün merkezine yerleştirmiş, teberrüken bazı Şâfiî âlimlere de yer vermiş ancak diğer mezhep âlimlerine ve eserlerine değinmemiştir. Bu durum diğer mezheplerin etkisini önemsemediği ya da yok saydığı anlamına gelmemektedir, zira bölümün başında tarihsel sürece de ışık tutacak şekilde dört mezhep imamının biyografisine yer vermiştir. Onu buna iten sâiklerden biri de muhtemelen toplumda hâkim mezhebin Hanefîlik olması ve eserlerini sadece ansiklopedik bilgi toplamak amacıyla değil toplumda karşılık bulması ve döneminin ilim anlayışını yansıtması amacıyla telif etmesidir.

Taşköprülüzâde'nin fıkıh ilmini ve fıkıh ilminin alt dallarını ele aldığı bölümlerde kullandığı "beldemizde meşhur olan", "zamanımızın örfüne daha uygun olan", "mezhebimiz üzere olan" gibi ifadelerinden yaşadığı dönemi, mekânı ve şartları göz önünde bulundurduğu anlaşılmaktadır. Taşköprülüzâde böylece sadece tarihî süreci vermekle kalmayıp günceli de yakalayarak zamanındaki ilmî anlayışı, müfredâtı ve kabulü sonraki dönemlere aktarmış olmaktadır. Tüm bunlar Taşköprülüzâde'nin eserlerinin salt ansiklopedik mahiyette olmadığını, yaşadığı dönemin ihtiyacına ve konjonktürüne uygun güncel ve faydalı bilgiler ihtiva ettiğini göstermektedir.

Fıkıh ilmin alt dalları (fürû'u): Taşköprülüzâde şu beş ilmi fıkıh ilminin fürû'u olarak zikretmektedir:⁷³

⁷³ Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/600-604.

1) Ferâiz ilmi: Ölenin terikesinin Kitap, sünnet ve icmâda belirlenmiş paylara göre hak sahiplerine taksiminin hallerini inceleyen ilimdir. Taşkoprülüzâde, ferâiz ilminin aslında fıkıh ilminin bir alt başlığı iken ulemânın itina göstermesi ve bu alanda eserler telif etmesi sebebiyle müstakil bir ilim dalı haline geldiğini ifade etmektedir. Taşkoprülüzâde bu alanda pek çok eser yazıldığını söyledikten sonra bunlar içerisinde özellikle *Muhtasaru's-Secâvendî* (v. 596)* ve şerhlerinin kendi yaşadığı coğrafyada meşhur olduğunu belirtmekte; bu şerhlerden de Seyyid Şerif Cürçânî'nin (v. 816) ve Molla Fenârî'nin şerhlerini ayrıca zikredilmesi gereken eserler arasında dâhil etmektedir. Bu bilgiler, Taşkoprülüzâde'nin dönemindeki kabul görmüş eserlere ve müfredat kitaplarına dair güncel veriler sunması açısından da önemlidir.

2) Şürût ve sicillât ilmi: İhtiyaç duyulduğunda ihticâc edilmek üzere muamelatla ilgili şer'î hükümlerin yazılı belge ve defterlere nasıl işlendiğini inceleyen ilimdir. Lafzı itibariyle inşâ ilminin alt dallarından⁷⁴ sayılmakla birlikte içeriği itibariyle fıkıh ilminin alt dallarındandır. Taşkoprülüzâde, Muhammed b. es-Sâfî'nin⁷⁵ bu ilimle ilgili güzel bir eser telif ettiğini ancak Muhammed b. Eflâtûn'un (v. 735)* eserinin⁷⁶ kendi yaşadığı dönemin örfüne daha uygun olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷ Taşkoprülüzâde'nin iki eseri karşılaştırarak örfe uygunluk sebebiyle birini diğerine tercih etmesi de önemli ayrıntılardandır.

3) Kazâ ilmi: Kadılara mahsus olan âdâbı inceleyen ilim dalıdır. Taşkoprülüzâde, ulemânın kadılık müessesini önemseydiğini, bu sebeple de bu alanla ilgili pek çok müstakil eser telif ettiğini ifade etmekte, bu eserler

⁷⁴ Şürût ve sicillât ilmi şer'î hükümler ile ilgili kelimelerin inşâsını ele alması bakımından inşâ ilminin alt dalıdır (Bkz. Taşkoprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 1/272).

⁷⁵ *es-Sa'âdetü'l-fâhire*'nin mevcut tahkikli nüshasında bu isim yer almaktadır ancak incelenen kaynaklarda bu isimde bir müellifin şürût ve sicillât ile ilgili bir eserine rastlanamamıştır.

⁷⁶ Eserin ismi *İhtiyârâtü'l-ahkâm fî darûriyyâti'l-ahkâm*'dir (Bkz. TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı" (Erişim 20 Eylül 2022).

Kâtib Çelebi müellifin er-Rûmî ve el-Bursevî nispelerine sahip olduğunu ancak Eflâtûn ismiyle meşhur olduğunu belirtmekte ve vefat tarihini h. 735 yılı olarak vermektedir (Bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1047).

⁷⁷ Taşkoprülüzâde, *es-Sa'âdetü'l-fâhire*, 226-227.

arasından da en meşhurunun Hassâf'ın (v. 261) kitabı⁷⁸ olduğunu belirtmektedir.

4) Marifetü hükmi's-şerâi' ilmi: Taşköprülüzâde'ye göre fakihler şer'î hükümlerin taliliyle -delili ister Kitap, sünnet, icmâ gibi sem'î ister kıyas gibi aklî olsun- fazla ilgilenmemişlerdir. Bunun sebebi maksadın yeteri kadar hasil olduğunu düşünmelerinden ya da kulların anlamaktan aciz kalacaklarını bilmelerinden kaynaklanabilir. Bununla birlikte bazı fakihler taabbudî olmayan hükümlerin hikmetlerini çıkarmaya çalışmışlardır. Çünkü insan hükmün hikmetine muttali olduğunda parlak bir zihin ve mutmain bir kalp ile kabul edebilecektir. Bu sebeple az da olsa şeriatın hikmetlerini ve güzelliklerini elden geldiğince beyan etmeye çalışan eserler telif edilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Buhârî'nin (v. 546/1151)* *Mehâsinü's-şerâi' ve'l-İslâm* adlı eseri⁷⁹ bu alanda yazılmış faydalı ve kapsamlı eserlerden biridir.

5) Fetâvâ ilmi: Cüz'î vâkıalar hakkında fakihlerden sadır olan hükümleri rivayet eden ilimdir. Böylece kendilerinden sonra gelenler için kolaylık sağlanmış olur. Taşköprülüzâde, bu alanda Şâfiî, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre yazılmış pek çok eserin mevcut olduğunu belirtmekte, “mezhebimiz üzere olan muteber bazı kitapları topluca zikredelim” diyerek bu eserlerden Hanefî mezhebine göre yazılmış bir kısmına işaret etmektedir. Bu kapsamda *Hidâye* ile yedi farklı *Câmiu's-sağîr* şerhini⁸⁰ saymakta, akabinde 63 eser daha listelemektedir.⁸¹

Sonuç

İlmî faaliyetlerini Kur'ân ve sünnet merkezli geliştiren İslam ilim geleneği tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi kendine has konu, kavram ve yöntemleri olan orijinal müstakil ilmî disiplinler oluşturmuştur. Tercüme faaliyetleriyle birlikte ilimler tasnifi eserleriyle karşılaşan İslam âlimleri kendi ilimlerini

⁷⁸ Eserin ismi *Edebü'l-kâdî* dir.

⁷⁹ Kitap “*Mehâsinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*” ismiyle matbudur. Müellifin vefat tarihi için bkz. Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Hicr, 1993), 3/214.

⁸⁰ Bu şerhlerin müellifleri: Hüsâmî, Burhânî, Sadrüşşehîd, Itâbî, Kâdihân, Timurtâşî ve Ebu'l-Leys.

⁸¹ Liste için bkz. Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sa'âde*, 2/602-604.

tasnif etmeye başlamış, bu bağlamda bir tarafta İslam filozoflarının bir tarafta din âlimlerinin oluşturduğu iki farklı tasnif sistemi ortaya koymuştur. Tasniflerinde amaç ve konuyu merkeze alan İslam filozofları ilimleri genelde amelî-nazarî şeklinde ikiye ayırırken kaynağı dikkate alan din âlimleri ise ilimleri genelde şer'î-gayr-i şer'î şeklinde ikiye ayırmaktadır. Her iki tasnif de nihayetinde akıl-vahiy arasındaki irtibatı tespit edebilmek ve varlığa dair kuşatıcı bilgiyi elde edebilmek amacına matuftur. İslam ilimler tasnifi geleneğinde Taşköprülüzâde'yi öne çıkararak ise her iki tasnif sistemini mezcederek kendine has orijinal bir tasnif ortaya koymasındır. Taşköprülüzâde'nin tasnif anlayışında özellikle İbn Sînâ, İbnü'l-Efkânî ve İmam Gazzâlî'nin etkileri açıkça görülmekle birlikte bu etki, onun tasnifinin özgünlüğüne hanel getirmemektedir.

Taşköprülüzâde'nin eserlerinde birden çok tasnif bulunmakla birlikte bunlar temelde felsefî geleneğin nazarî-amelî ilim şeklindeki ikili ayrımı ile dinî geleneğin şer'î-gayr-i şer'î ilim şeklindeki ikili ayrımına dayanmaktadır. Taşköprülüzâde'nin tasnifleri içerisinde en meşhur, en kuşatıcı ve en kapsamlı olanı varlığın dört mertebesi üzerinden yaptığı ilimler tasnifidir. Bu tasnifi aynı zamanda ilk ontolojik tasniflerden olması açısından da değerlidir. Taşköprülüzâde ağaç metaforuyla sembolize ettiği bu tasnifinde ilimleri büyük bir gövdeden çıkan yedi büyük dal (devhâ) ve onların alt dalları şeklinde tasvir etmiştir. Bu yedi büyük daldan bir tanesi de içerisinde fıkıh ve fıkıh usûlü ilimlerinin de yer aldığı şer'î ilimlerdir. Taşköprülüzâde'nin felsefî gelenekteki nazarî-amelî ilim şeklindeki ayrımına açıkça yer verdiği bir diğer tasnifinde ise fıkıh usûlü ilmi nazarî ilimlerden sayılırken fıkıh ilmi amelî ilimlerden sayılmaktadır.

İlimler tasnifini metafizik ilminin alt dalı olarak müstakil bir ilim dalı kabul eden Taşköprülüzâde bu alanda *Miftâhu's-saâde*, *Medînetü'l-ulûm*, *es-Saâdetü'l-fâhire* ve *er-Risâletü'l-câmia* isimli dört kıymetli eser telif etmiştir. İlimler tasnifine yer veren bu eserler aynı zamanda ilimler tarihini de ihtiva etmekte, ilimlerin geçirdiği merhaleleri de gözler önüne sermektedir. Bu eserlerden özellikle *Miftâhu's-saâde*, diğerlerine nazaran daha geniş hacimli olup ilimler tarihi açısından zengin ve kıymetli bilgiler içermektedir. Taşköprülüzâde bu eserinde, ele aldığı ilim dallarına dair konu, amaç, fayda, mebâdi gibi giriş bilgilerine yer verdikten sonra literatür ve âlim merkezli kronolojik bir tarihî seyir sunmaktadır. Taşköprülüzâde fıkıh ilmi bahsinde mezhebe

bağlılığın teorik alt yapısını oluşturduktan sonra mezhep imamları içerisinde en faziletlisinin Ebû Hanîfe olduğunu ifade ederek kendisinin de Hanefî mezhebine bağlı olduğunu belirtmektedir. Eserde fıkıh bahsi boyunca Hanefîlik vurgusu güçlü bir şekilde hissedilmekle beraber diğer mezhep imamlarının biyografilerine yer verilmesi, toplumda pratik karşılığı olan Şâfiî mezhebinin âlimlerine ve telifâtına değinilmesi ve hatta bunun bir bereket vesilesi sayılması Taşköprülüzâde'nin salt mezhep taassubuyla hareket etmediğini göstermektedir. Taşköprülüzâde'nin Hanefî fıkıh tarihi sürecini Mevlânâ Celâleddin Konevî ve Şeyh Bedreddin Simâvî gibi tasavvûfî yönüyle öne çıkan iki büyük âlimle tamamlaması da içinde bulunduğu tasavvûfî muhitin tesirine işaret etmektedir. Gerek tasavvuf ilmine yaklaşımı gerek eserlerinin içeriği ve telif yöntemi açısından Taşköprülüzâde'yi en çok etkileyen isimlerin başında İmam Gazzâlî gelmektedir. Taşköprülüzâde fıkıh ilmini mezhep temelli ele alırken fıkıh usûlü ilminde mezhep ayırımına gitmeyerek mezhep olgusunun teorik ilim olan fıkıh usûlünde değil pratik ilim olan fıkıhta anlam kazandığına işaret etmektedir.

İlimler tarihi açısından Taşköprülüzâde'nin eserlerini öne çıkaran hususlardan biri de dönemindeki ve muhitindeki müfredat atıflarda bulunarak şöhret kazanan, kabul bulan eserleri kayıt altına almasıdır. Esasında her bir ilimler tasnifinin nihai gayelerinden biri de ilimler arasındaki hiyerarşiyi belirlemek ve bir eğitim müfredatı sunmaktır. Bu noktada hem talebe hem müderris ve hatta Bursa ve İstanbul kadısı olarak Osmanlı eğitim sisteminin içerisinde yer alan Taşköprülüzâde, döneminin eğitim müfredatına ve yöntemine ilişkin önemli bilgiler sunmakta, böylece ilimler tasnifini tarihi, hiyerarşisi ve müfredatıyla bir bütün olarak ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Akgündüz, Said Nuri. "Osmanlı'da Ebû Hanîfe Algısına Bir Örnek Olarak Taşköprüzade'nin Mevzûâtı'l-Ulûm'u". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 343-371.
- Apaydın, Yunus. "İlimler Tasnifi ve Taşköprülüzâde". *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 11-24. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.

- Arıcı, Müstakim – Arıkan, Mehmet. “Prosopografik Bir İnceleme: Osmanlı'nın Âlimi Taşköprülüzâde, Çevresi, Kariyeri ve Telifatı”. *Taşradan Merkeze Bir Osmanlı Ulemâ Ailesi Taşköprülüzâdeler ve İsmüddin Ahmed Efendi*. ed. Müstakim Arıcı - Mehmet Arıkan. 1-162. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım. 2020.
- Arıcı, Müstakim. “Temel Problemler Ekseninde *Tasnîfü'l-ulûm* ve *Enmûzecü'l-ulûm* Literatürleri”. *İlimleri Sınıflamak*. ed. Müstakim Arıcı. 13-61. İstanbul: Klasik, 2019.
- Bakar, Osman. *İslam Düşüncesinde İlimlerin Tasnifi*. çev. Ahmet Çapku. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Bedir, Murteza. “İslâm Düşünce Geleneğinde Naklî İlim Kavramı ve İbn Haldûn”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 15 (2016), 5-31.
- Cihan, Ahmet Kâmil. “İlimler Tasnifi Bağlamında *Miftâhu's-seâde* ile *el-Fevâidü'l-hakâniyye*”. *Taşköprülüzâde'de Bilgi, Bilim ve Varlık*. ed. İhsan Fazıoğlu - İbrahim Halil Üçer. 263-283. İstanbul: İlem Yayınları, 1. Basım. 2020.
- Demir, Halis, “İlimler Tasnifi Literatürü Denemesi”. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 48-89.
- Duman, Ali. “Taşköprüzâde Ahmed Efendi ve Mevzu'âtü'l-Ulûm'da Yer Alan Usul ve Fıkh ile İlgili İlimler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2004), 47-64.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muhammed b. Muhammed. *İhsâü'l-'ulûm*. thk. Osman Muhammed Emin. Kahire: Dârü'l-Fikrî'l-Arabî, 1949.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu 'ulûmi'd-dîn*. thk. Ali Muhammed Mustafa. 6 cilt. Dimaşk: Dârü'l-Feyhâ, 2010.
- Gökbilgin, M. Tayyib. “Taşköprüzâde ve İlmî Görüşleri”. *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 6/1-2 (1975). 127-138.
- Harizmî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Mefâtihu'l-'ulûm*. thk. İbrahim el-Ebyârî. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-Arabî, 1989.

- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *el-Mukaddime*. thk. Abdüsselâm eş-Şeddâdî. 3 cilt. Mağrib: Dârü'l-Beyzâ, 2005.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sînâ, Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh. *Mantıku'l- Meşrikiyyîn ve'l-Kasidetü'l-Müzdevce fi'l-Mantık*. thk. Baron Carra De Vaux. Bağdat: Beytü'l-Varrâk, 2010.
- İbn Sînâ, Ebû Ali Hüseyin b. Abdillâh. *er-Risâle fi aksâmi'l-'ulûmi'l-akliyye -Tis'u Resâil içinde-*. Kostantiniye: Matbaatü'l-Cevâib, 1298.
- İbnü'l-Efkâni, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. İbrâhim. *İrşâdü'l-kâsıt ilâ esne'l-makâsıt*. ed. Jan Justus Witkam. Leiden: Ter Lugt Pers, 1989.
- Karabulut, Ali Rıza. Taşköprülüzâde'nin Eserleri". *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 113-131. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zünûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn*. haz. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge. 2 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- KTB, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı". Erişim 20 Eylül 2022. <http://yazmalar.gov.tr/eser/ihiyaratul-ahkam-fi-daruriyyatil-hukkam/175815>
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 5 cilt. Kahire: Hicr, 1993.
- Kutluer, İlhan. "İlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/109-114. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kutluer, İlhan. "Miftâhu's-Saâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/18-19. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Kutluer, İlhan. *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

- Sakallı, Talat. "Miftâhu's-Saâde ile İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn Münasebeti". *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi (1495/1561)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 65-80. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1992.
- Şimşek, Murat. "İlimler Tasnifi Açısından Fıkıh ve Usûlü". *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin İlmî Mecmuası* 33 (2013). 61-80.
- Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *er-Risâletü'l-câmi'a li vasfi'l-'ulûmi'n-nâfi'a*. thk. - çev. Murat Kaş. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *es-Sa'âdetü'l-fâhire fi siyâdeti'l-âhire*. thk. - çev. Sami Turan Erel. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi 'ulemâi'd-Devleti'l-'Osmâniyye*. nşr. Ahmed Suphi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1405/1985.
- Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Mevzûâtü'l-'ulûm*. çev. Kemâleddin Mehmed Efendi. 2 cilt. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1313.
- Taşköprülüzâde İsmâüddin Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve mişbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. thk. Kâmil Kâmil Bekrî - Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr. 3 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, 1968.
- Tülüce, Hüseyin Adem. "Taşköprülüzâde Ahmed Efendi'de İlimler Tasnifi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/2 (2021). 542-556.
- Türker, Ömer. "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi". *İlimleri Sınıflamak*. ed. Müstakim Arıcı. 63-91. İstanbul: Klasik, 2019.
- Yığın, Adem. "Fıkıh Usûlünün İlimler Arasındaki Konumu". *Usul İslam Araştırmaları* 20/20 (2013). 7-46.
- Yıldırım, İlyas. "Taşköprüzâde'nin Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye'sinden Bir Fıkıh Tarihi Okuması: Başlangıcından XVI. Asrın Ortalarına Kadar Osmanlı Ulemâsının Fıkıh İlmî Eserleri", III. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Ali Rafet Özkan. 211-234. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 2016.